

Tot hier en niet verder!?

De kiesrechtbetoging van 20 september 1885

JOLIYN GROOTHUIZEN

‘Up to here and no further!?’ The suffrage demonstration of September 20th, 1885

In the historiography of socialism in the Netherlands, the suffrage demonstration of September 20th, 1885 has mostly been depicted in a negative way. When we take a closer look at the primary sources available however, we see how socialists not only used indecent, extra-judicial actions, but also wielded civil methods in their struggle for democracy. They planned an orderly demonstration and asked the Dutch government for universal suffrage through a motion that was modelled on those debated in the Dutch parliament. The message that the motion contained however, was threatening and revolutionary. The government ignored the socialists' request and the socialists consequently took their refuge to more violent methods. The transition from direct action to the carefully planned opposition of a social movement had proved to be difficult, and the confusion of September 1885 once more led to a period of uncivilized action.

Op 20 september 1885 verkondigde de socialist Van der Stadt in het Haagse Gebouw van Kunsten en Wetenschappen een meeslepende ‘aanklacht tegen de heerschende klasse’.¹ Hij was de tirannie van de rijken zat en riep de ruim 1500 demonstranten op zich niet langer te onderwerpen – ‘tot hiertoe en niet verder!’ Het Nederlandse volk had genoeg van de economische en sociale ellende en uit alle delen van het land was het naar Den Haag gekomen om de Nederlandse regering voor het laatst op vreedzame wijze om meer democratie te vragen. Deze oproep uit het hart van het volk zou de regering niet kunnen negeren. Maar deed zij dat wel, dan ‘ruste op de regering de aansprakelijkheid voor alles wat gebeurt (...) Wij willen òf stemrecht, òf revolutie!’.²

De demonstranten kregen geen van beide. De kiesrechtbetoging vormde niet de aanleiding voor de kiesrechtuitbreiding van 1887 en de revolutionaire dreiging had slechts verzwakking van de kiesrechtbeweging tot gevolg. In de historiografie heeft de kiesrechtbetoging van 1885 dientengevolge weinig aandacht

¹ *Orgaan van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht*, 9-1885 (reguliere uitgave).

² W.H. Vliegen, *De dageraad der volksbevrijding. Schetsen en tafreelen uit de socialistische beweging in Nederland* (Amsterdam 1905) 167-172.

gekregen.³ De kennis over de betoging is hoofdzakelijk gebaseerd op het verslag van Willem H. Vliegen in zijn boek *De dageraad der volksbevrijding* over de demonstratie waar hij als jonge socialist zelf bij aanwezig was geweest.⁴

Wanneer een historicus zich in meer detail over de kiesrechtbetoging uitlaat, dan ligt de nadruk vooral op haar mislukken.⁵ Piet de Rooy bijvoorbeeld benadrukt in zijn boek *Een revolutie die voorbij ging* hoe de regering niet op de door de socialisten gestelde eisen in kon gaan, terwijl de demonstranten met de dreigende motie een nieuwe betoging onmogelijk gemaakt hadden. Het alternatief, instelling van een nationale volksvergadering⁶, zou tegen alle burgerlijke waarden ingaan en in Nederland een revolutie ontketenen. De meerderheid was hiertoe niet bereid en de kiesrechtbeweging verloor aan kracht.⁷

Voor De Rooy en andere historici dient de kiesrecht-demonstratie vooral als voorbeeld van de socialistische onrusten in Nederland, zoals ook het venten van het socialistische tijdschrift *Recht voor Allen* en de Palingoproer dat doen. De demonstratie was onburgerlijk en onaangepast, een van de laatste stuip-trekkingen van het revolutionaire socialisme voordat deze zich in de jaren 1890 aanpaste aan de parlementaire praktijk.⁸ Deze vooral in de oudere literatuur gangbare these van zich langzaam aan de burgerlijke en parlementaire normen en waarden aanpassende socialisten werd ook door tijdgenoten geloofd. Volgens de *Nieuwe Rotterdamse Courant* waren de socialisten eind negentiende eeuw 'zeer gemanierd geworden, [en hadden ze] zich een aardig parlementarisch gefluister' aangeleerd.⁹

In de meer recente historiografie is bezwaar gemaakt tegen deze these. Zo beschrijft Dennis Bos in zijn proefschrift *Waarachtige volksvrienden* hoe de vroege socialisten de elite een spiegel van publiek moraal voorhielden en beweerden dat waarachtig fatsoen en eerzaamheid uitsluitend onder het volk te vinden waren.¹⁰ Nog duidelijker komt de relatief vroege burgerlijkheid van de socialistische beweging naar voren in de bijdrage van Homme Wedman in de

3 Zo wordt de kiesrecht-demonstratie van 1885 in slechts één zin genoemd als voorbeeld van 'de politiek op straat' in: H. te Velde, 'Van grondwet tot grondwet. Oefeningen met parlement, partij en schaalvergroting 1848-1917', in: R. Aerts ed., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen 1999) 99-178, aldaar 132.

4 Vliegen, *Dageraad der volksbevrijding*, 141, 150.

5 Door de nadruk op het mislukken van de betoging is er veel minder bekend over de voorbereiding en het verloop van de betoging. Deze aspecten worden wel behandeld in ondermeer J. Charité, *De Sociaal-democratische Bond als orde- en gezagsproblemen voor de overheid, 1880-1888* (Den Haag 1972) en S.P. Dudink, *Deugdzaam liberalisme: sociaal-liberalisme in Nederland 1870-1901* (Amsterdam 1997).

6 De termen 'nationale volksvergadering', 'volksparlement' en 'arbeidersparlement' werden in deze discussie door elkaar gebruikt voor een parlement, gekozen via algemeen stemrecht, dat naast de Tweede Kamer wetten zou uitvaardigen.

7 P. de Rooy, *Een revolutie die voorbij ging. Domela Nieuwenhuis en de Palingoproer* (Bussum 1971) 35-37.

8 Ibidem; Vliegen, *Dageraad der volksbevrijding*, 144-154.

9 Losse aantekeningen (z.j.), Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Archief Ferdinand Domela Nieuwenhuis, inv.nr. 625.

10 D. Bos, *Waarachtige volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam, 1848-1894* (Amsterdam 2001) 352.

bundel *De stijl van de burger*. Aan de hand van socialistische liederen, toont Wedman aan dat het vroege socialisme was gebonden aan burgerlijke normen en waarden.¹¹

In dit artikel zal ik laten zien dat ook de kiesrecht-demonstratie van 20 september 1885 gebruikt kan worden om aan te tonen dat het socialisme al vroeg burgerlijke kenmerken vertoonde. Dat zal ik doen door de voorbereiding, het verloop en de gevolgen van deze kiesrechtbetoging in beeld te brengen. Ten gevolge van de weinige aandacht voor de betoging in de secundaire literatuur zullen primaire bronnen, met name kranten, centraal staan. In het eerste deel van dit artikel ligt de nadruk op de beslissing tot en de organisatie van de kiesrecht-demonstratie. Vervolgens zullen in het tweede deel de betoging, de toespraken en de motie, evenals de directe reacties daarop, besproken worden. Tot slot zal ik in het derde deel de gevolgen op langere termijn en de discussie over een volksparlement tussen de voorstanders van algemeen kiesrecht analyseren.

De aanloop: vol verwachting en wantrouwen

In 1885 was er in Nederland sprake van een dreigende, revolutionaire sfeer. De wereldwijde economische crisis had ook in Nederland een snelle toename van het aantal werklozen veroorzaakt en de Nederlandse regering ondernam weinig actie om de groeiende ellende onder de bevolking te verlichten. Deze passieve houding van het kabinet en koning Willem III, zorgde voor woede bij de sterker wordende socialistische beweging. Door directe actie probeerden de socialisten de maatschappelijke wantoestanden op te heffen. Zij veroverden de publieke ruimte en gebruikten deze als toneel van hun acties. Deze zichtbaarheid van het socialisme in massabijeenkomsten en de groeiende werkloosheid en ellende onder de bevolking zorgden ervoor dat de socialisten op een steeds massaler publiek konden rekenen.¹² Zoals *Recht voor Allen* constateerde: de onverschilligheid van het Nederlandse volk ten opzichte van het socialisme verdween.¹³

Niet alleen het contact tussen de socialisten en het gewone volk nam toe, ook die tussen de socialisten en de ‘onderwereld’. Aan de kant van de socialisten deed ‘alles mee, wat van herrie hield en de politie verafschuwde’.¹⁴ ‘Socialistische’ groepen raakten daardoor steeds vaker slaags met de politie, die hard en vaak onhandig optrad.¹⁵ Dit leidde tot nog grotere agitatie en volgens Vliegen

11 H. Wedman, ‘Hoeden en petten. Socialisme en burgerlijke cultuur in Nederland’, in: R. Aerts en H. te Velde (red.), *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen* (Kampen 2001) 218-245, aldaar 218-219, 227, 234, 236-240.

12 De Rooy, *Een revolutie die voorbij ging*, 28-33.

13 *Recht voor allen*, 24-10-1885.

14 A.C.J. de Vrankrijker, *Het wervende woord. Geschiedenis der socialistische week- en dagbladders in Nederland* (Amsterdam 1950) 47.

15 *Recht voor Allen* maakte vaak melding van het politiegeweld, o.a. in: *Recht voor Allen*, 29-8-1885; Bos, *Waarachtige volksvrienden*, 138-185, 344-347, 352; Charité, *De Sociaaldemocratische Bond*, 26-32.

waren daarmee de twee voorwaarden voor een revolutie aanwezig: ‘een volk ten einde raad en een zelfgenoegzame, beginsellooze regering, die niets beters wist dan te pogen met politiegeweld de ontevredenheidsuitingen neer te slaan’.¹⁶

Ook volgens de socialistische leiders waren de opstandjes de voorbode van revolutie. Dat 1885 de geschiedenis is ingegaan als het jaar van de kiesrecht*demonstratie* en niet die van haar *revolutie*, is dan ook hoofdzakelijk te danken aan het optreden van enkele gematigde socialistten. Zo sprak Jan Antoon Fortuyn, secretaris van de Vereniging Algemeen Kiesrecht te Amsterdam, zich op de openbare vergadering over de politieschandalen uit tegen de relletjes. Ruiten ingooien en vechten met de politie bleek zinloos. ‘Het volk is uitgesloten van de wetgeving, wij kunnen dus geen wet maken of een beroep op de wet doen’, betoogde Fortuyn. ‘Optocht bij optocht’ moest er georganiseerd worden, aan de ontevredenheid moest richting gegeven worden door een kiesrechtbeweging – alleen zo kon er een einde komen aan de impasse.¹⁷

Het houden van betogingen¹⁸ in het algemeen en voor algemeen kiesrecht in het bijzonder was een relatief nieuw, in de jaren 1880 in Nederland steeds vaker voorkomend, fenomeen.¹⁹ Hieruit blijkt het nieuwe vertrouwen van socialistten en voorstanders van algemeen kiesrecht in het idee dat het revolutionaire doel het beste via gedisciplineerde weg bereikt kon worden. Al bij de oprichting van de Nederlandse Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht (NBAKS) in 1883 werd besloten om elk jaar rond Prinsjesdag, de derde maandag in September waarop het parlementaire jaar geopend werd, een demonstratie te houden voor de vervanging van het censuskiesrecht door algemeen stemrecht.²⁰ Bij algemeen stemrecht²¹ moesten de vertegenwoordigers wel voor het algemene belang opkomen in plaats van slechts aandacht te besteden aan de wensen van de kleine groep die hen gekozen had. En alleen afgevaardigden die de ellende van de gehele bevolking kenden, konden beslissen over wetten die werden ingevoerd in het *belang* van het volk. Bovendien had een beschaafd mens *recht* op een stem in het huisgezin *en* in het grotere gezin van de staat en zou algemeen stemrecht de rijpheid van het volk bevorderen.²²

16 Vliegen, *De dageraad der volksbevrijding*, 141.

17 Deze vergadering vond plaats op 3 september 1885. Bron: Vliegen, *De dageraad der volksbevrijding*, 141, 150.

18 De termen ‘betoging’ en ‘demonstratie’ werden in contemporaine kranten door elkaar heen gebruikt.

19 Zoals de optocht in Bloemendaal op 13 juli 1884. Bron: Charité, *De Sociaaldemocratische Bond*, 60-61.

20 J.H. Furnée, ‘De toegang tot het Binnenhof. Verkeer, vertier en politiek theater in de negentiende eeuw’, in: D. Smit en H. te Velde ed., *Van Torentje tot Trêveszaal. De geschiedenis van de noordzijde van het Binnenhof* (Den Haag 2011) 155-184, aldaar 162, 178; De Rooy, *Een revolutie die voorbij ging*, 20.

21 De socialistten streefden daarom naar ‘kies- en stemrecht voor alle meerderjarige burgers en burgeressen’, maar nam binnen de samenwerking met de NBAKS en de ANVV op korte termijn genoegen met algemeen mannenkiesrecht. Niet alle deelnemers van de kiesrecht*demonstratie* van 1885 waren socialist, maar de socialistten drukten wel een zware stempel op de demonstratie. Bron: *Recht voor Allen*, 4-11-1885.

22 *Orgaan van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht*, 8-1885.

In verband met de aankomende grondwetswijziging was de NBAKS zich in 1885 extra bewust van het belang van een grootschalige, gereglementeerde en gedisciplineerde demonstratie.²³ Ze benaderde de Sociaal Democratische Bond (SDB) en het Algemeen Nederlandsch Werklieden Verbond (ANWV) om de krachten te bundelen en op 20 september, de dag voor de opening van het parlementaire jaar, samen naar Den Haag te trekken. Indien deze drie verenigingen die ‘met de beweging voor algemeen kiesrecht verbonden zijn’ samen zouden strijden, dan zou geweld onnodig blijken.²⁴ Wanneer duizenden mannen ‘schouder- aan schouder aankomen om aan de Regeering te vragen om de toepassing van gelijk recht voor allen, dan zal zoo’n aanblik zelfs den meest vermetelde staatsman tot handelen aanzetten’.²⁵

Het voornemen de kiesrecht-demonstratie van 1885 die uit eerdere jaren te laten overtreffen in grootschaligheid, maakte een grootse voorbereiding noodzakelijk. Om onder de bevolking steun te verwerven voor het algemeen stemrecht werden extra edities van het *Orgaan van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht* uitgegeven. Via deze krant werden ook plaatselijke afdelingen van de NBAKS, de SDB en het ANWV over de voorbereidingen ingelicht. Om als ‘Groote Nationale Demonstratie (...) zo krachtig mogelijk te voorschijn te treden’, moesten de afdelingen zo weinig mogelijk kosten en tijd besteden aan plaatselijke acties. Alle middelen konden dan aangewend worden om vanuit iedere afdeling één of meer afgevaardigden te sturen. Wanneer deze afgevaardigden plaatselijk groots uitgeleide werden gedaan, zouden de ‘tien man in een gemeente die door duizend man wordt uitgeleid, voor deze duizend man staan’.²⁶

Niet enkel door haar massale, maar ook door haar zorgvuldig georganiseerde en meer openbare karakter zou de demonstratie zich volgens de organisatie moeten onderscheiden. Daarom moest er voor een plaatselijke uittocht van tevoren toestemming gevraagd worden aan het gemeentebestuur. Slechts met toestemming van de burgemeester – die goedkeuring zou geven wanneer hem haar vreedzame karakter duidelijk was – en de verzekering dat hier geen onrusten uit zouden voortkomen, kon de uittocht plaatsvinden. Mocht er toch van de uitgeleide worden afgezien, dan was het voor de afdeling wel mogelijk om in de dagen voor de landelijke betoging een vergadering te organiseren.²⁷

De daadwerkelijke betoging zou in Den Haag plaatsvinden. Met het Haagse gemeentebestuur werd daarom veelvuldig onderhandeld over de beste manier om een demonstratie in de open lucht te organiseren.²⁸ De organisatie diende

²³ Een demonstratie zoals door Charles Tilly beschreven is als het instrument van een sociale beweging in: C. Tilly, *Social movements, 1768-2004* (Londen 2004) 3-4, 38-64.

²⁴ *Orgaan van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht*, 3/4-1885.

²⁵ Ibidem.

²⁶ *Orgaan van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht*, 4-1885.

²⁷ *Orgaan van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht*, 7-1885; *Orgaan van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht*, 9-1885 (reguliere uitgave).

²⁸ *Orgaan van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht*, 4-1885; Furnée, ‘De toegang tot het Binnenhof’, 182.

bij burgemeester Patijn een verzoek in om de Maliebaan²⁹ als toneel voor de bijeenkomst te gebruiken. Een maand later kwam pas het antwoord, luidende dat de burgemeester hier niets over zeggen kon, omdat het om Domeingrond ging en het besluit daardoor bij de minister van Financiën lag.³⁰ Het bij de minister ingediende verzoek werd in september echter ook afgewezen. De weigering van de minister was volgens de organisatoren ongegrond en ‘hierdoor zal ze zelfs de meest gematigde werkman verbitteren en aanzetten tot verzet tegen het openbare gezag’. Want waar kon de minister zich op beroepen – ‘zolang men zich tot redevoeringen en adressen, tot resolutiën en vreedzame uitroepen bepaalt, is er geen aanleiding om van gevaar voor de publieke orde te spreken’. De NBAKS was ‘eene wettelijke beweging, die slechts eene wettelijke verandering ten doel heeft’.³¹ De tegenwerking kon de demonstratie niet voorkomen; de organisatie besloot het Gebouw van Kunsten en Wetenschappen af te huren.³²

De weigering van de minister van Financiën gaf blijk van de achterdocht waarmee de regering de demonstratie tegemoet zag. Na een reeks van rellen en demonstraties was zij bang dat deze grootschalige demonstratie aanleiding zou zijn voor een daadwerkelijke revolutie. In 1885 had het establishment echter nog geen duidelijk uitgewerkte tactiek of strategie om (vermeende) socialistische dreigingen het hoofd te bieden. Regering en politie gaven de voorkeur aan preventieve maatregelen.³³ Socialisten werden via diplomatieke kanalen en infiltratie met achterdocht gevolgd en bij eventuele dreigingen werden tactieken als zaalafdrijving en broodroof ingezet. Zelfs bij het mislukken van deze preventie was men terughoudend met repressie en strafvervolging, uit angst heftige reacties van de kant van de socialisten uit te lokken.³⁴ Een goed voorbeeld van deze houding is het preventieve handelen van minister Heemskerk op 17 september 1883. Om te voorkomen dat socialisten de vergadering ter opening van de Staten Generaal zouden storen, liet hij de publieke tribune door weesmeisjes vullen.³⁵

Ook de maatregelen die de regering in 1885 nam waren vrij ongeorganiseerd van aard. Om escalatie te voorkomen werd besloten de demonstratie niet te verbieden, maar deze ‘betoging op den openbare straat, zoo als die ook wel eens in België plaatsvinden’ in samenspraak met de demonstranten in goede banen te leiden.³⁶ Met dit doel hield de minister van Justitie zich persoonlijk

29 Het tegenwoordige Malieveld.

30 *Orgaan van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht*, 6-1885.

31 *Orgaan van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht*, 19-9-1885.

32 *Orgaan van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht*, 9-1885 (reguliere uitgave).

33 Heemskerk gaf in 1885 toe dat de regering begin jaren 1880 geen geweld had willen gebruiken, enerzijds omdat ze daar de noodzaak niet van inzag, anderzijds uit angst voor escalatie. Bron: Charité, *De Sociaaldemocratische Bond*, 45.

34 *Ibidem*, 40-45, 48-59, 103.

35 *Ibidem*, 44.

36 Furnée, ‘De toegang tot het Binnenhof’, 182. Het is waarschijnlijk dat de Nederlandse socialisten en voorstanders van algemeen kiesrecht over de grens gekeken hebben naar voorbeelden van gedisciplineerde straatbetogingen. In de voor dit artikel onderzochte bronnen zijn echter geen directe

bezig met de ontwikkelingen rondom de betoging³⁷ en lichtte de Commissaris des Konings in Noord-Holland J.W.M. Schorer de plaatselijke besturen in over de plannen voor de plaatselijke optochten en de landelijke demonstratie. Vooral de Amsterdamse burgemeester Van Tienhoven werd gewaarschuwd voldoende voorzorgsmaatregelen te nemen. Van Tienhoven achtte buitengewone maatregelen niet nodig, maar droeg de politie wel op het zekere voor het onzekere te nemen en te controleren of er op de te volgen route geen losse stenen konden worden aangetroffen die aanleiding zouden geven tot baldadig gedrag. Bovendien werden alle agenten die geen bureaudienst hadden in de reserveploegen ingezet. Omdat het op zaterdagavond na uitbetaling van de lonen veel drukker was in de stad, werd het verzoek van de Amsterdamse afdeling om op zaterdag een optocht te houden niet ingewilligd. Op vrijdagavond mocht er daarentegen wel een optocht georganiseerd worden. Deze verliep rustig; er werd volgens afspraak niet gezongen of met vlaggen gezwaaid en de aanwijzingen van de politie werden opgevolgd.³⁸ De *NRC* meende zelfs dat er in Amsterdam van geestdrift geen sprake was – de meeste betogers zagen er uit alsof ze ‘totaal geen belangrijke handeling verrichtten’.³⁹

In Den Haag werden vanuit zowel de regering als het gemeentebestuur de meeste voorzorgsmaatregelen genomen. Zo werd besloten de Haagse ministeries maandag, de dag waarop de demonstranten hun motie aan Heemskerk zouden aanbieden, om één uur te sluiten.⁴⁰ De opvallendste voorzorgsmaatregel was echter de wijziging van de geplande route, gepubliceerd in *Recht voor Allen* van 19 september⁴¹, één uur voordat deze gelopen zou worden. In plaats van na de Kneuterdijk links het Noordeinde op te gaan, werd de betogers verzocht de rechtsliggende Parkstraat te nemen. Volgens *Recht voor Allen* was de reden hiervoor dat de optocht nu niet langs het Koninklijke paleis zou gaan, zodat de koning niet zou zien hoe groot de beweging was. Ook werd zo het huis van de minister van Binnenlandse Zaken Heemskerk aan het Noordeinde vermeden – ‘de man zijn geweten knaagde zeker en hij wilde voorkomen dat teekenen van afkeuring werden gegeven, die hij zo verdiende’.⁴² Tekenend voor de late wijziging is dat de maatschappijkritische kunstenaar J.M. Schmidt Crans niet van de nieuwe route afwist – op zijn prent van de demonstratie doen de betogers het huis van Heemskerk toch aan.⁴³

Niet alleen de Nederlandse regering en gemeentebesturen volgden de voor-

aanwijzingen voor politieke transfer gevonden.

37 Brief aan de Minister van Justitie 19-09-1885, Nationaal Archief Den Haag, Archief Ministerie van Justitie 1876-1914 (2.09.05), inv.nr. 6470.

38 Charité, *De Sociaaldemocratische Bond*, 71-72.

39 Vliegen, *De dageraad der volksbevrijding*, 153; *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 19-9-1885; *Orgaan van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht*, 10-1885.

40 B. Bymholt, *Geschiedenis der arbeidersbeweging in Nederland. Met een nieuw register en een biografische schets* (Amsterdam 1976) 363-364.

41 *Recht voor Allen*, 19-9-1885.

42 *Recht voor Allen*, 23-9-1885.

43 J.M. Schmidt Crans, Volks-betooging op 19 september (kl. B 4350) (1885), op: haagsebeeldbank.nl/hga:col4:dat23625 (1-12-2010).

bereidingen van de demonstratie met achterdocht. Ook andere instanties en dagbladen hadden hun oordeel met betrekking tot de demonstratie klaar. De Haagse kerkeraad tekende bezwaar aan op het toestaan van de betoging op zondag. Dezelfde klacht – ‘dat we deze pret ook op zondag te aanschouwen krijgen’ – werd in *De Standaard* geuit vanwege de geplande uittocht van betogers in Amsterdam. ‘De eerbied voor des Heeren dag is al genoeg (...) ondermijnd, dan dat een politieke demonstratie er nog aan mede zou moeten helpen’.⁴⁴ De organisatie was echter bereid concessies te doen en beloofde ter tegemoetkoming aan de zondagsrust de optocht in Den Haag zonder muziek te laten plaatsvinden.⁴⁵

Dat was volgens het conservatieve *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage* onvoldoende. Het *Dagblad* maakte duidelijk dat de optocht ‘verboden had moeten worden als het kon – en dat kon niet alleen, maar dat moest’. De regering had de betoging moeten verbieden als ‘vereniging in strijd met de openbare orde’. Want, ‘politiek op straat is een gevaarlijk ding’. Bovendien zou bij de betoging de toestand van het niet kiesgerechtigde deel der bevolking ‘in zwarte kleuren gemaald worden’, waarbij ‘de woorden armoede, broodgebrek, achterstelling, onrecht, verdrukking en wat dies meer’ veel te horen zouden zijn, maar men ‘er daarentegen niet [zal] horen reppen van al wat sedert ettelijke jaren [door de overheid] in het belang van de mindervermogenenden is verricht’.⁴⁶

Toch konden deze leugens het merendeel van de betogers niet kwalijk genomen worden. Zij waren geen socialisten, maar ‘beklagenswaardige misleiden’. Na een socialistische bijeenkomst sprak het volk immers vooral over de rommel op straat en de wens ‘als er maar geen oproer komt’. Ook werden de socialistische pamfletten en kranten enkel verkocht aan vrouwen wiens ‘medelijdend hart haar kopen deed’ om de venters ‘ook een centje [te laten] verdienen’.⁴⁷ Stemrecht werd door het gewone volk noch begrepen, noch nagestreefd.

Veel van de kritiek in de *NRC*, *De Tijd*, *De Standaard* en het *Dagblad* richtte zich op de stijl van de socialisten. Zij veranderden ‘de openbare weg tot het toneel van politieke agitatie’ en ontnamen haar daarmee het karakter van schijnbaar neutraal decor. Om verergering van de situatie te voorkomen mocht de ‘woekerplant’ van het straatvertoon geen gelegenheid gegeven worden om in Nederlandse bodem wortel te schieten.⁴⁸ Daarnaast werden de socialisten ervan beschuldigd teveel passie tentoon te spreiden. Deze passie was niet alleen onfatsoenlijk, maar ook zinloos. Want ‘oproer en relletjes’ zouden geen wetten voortbrengen.⁴⁹ Bovendien maakten de socialisten zich schuldig aan het aanstootgevende vertoon van heftigheid en ruw taalgebruik.⁵⁰ Dit verwijt gold niet alleen de socialisten, maar werd door de confessionelen ook aan het adres

44 *De Standaard*, 14-9-1885.

45 *Ibidem*.

46 *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage*, 19-9-1885.

47 *Ibidem*; *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage*, 15-9-1885.

48 *Ibidem*.

49 *De Standaard*, 19-9-1885.

50 Wedman, ‘Hoeden en petten’, 224-226.

Afb. 1 J.M. Schmidt Crans, Volks-betoging op 19 september (1885)

van de liberalen gemaakt. Het socialisme kwam voort uit het liberalisme en de liberale pers maakte zich door 'de bandeloze taal van de sociaaldemocraten in haar kolommen over te nemen (...) tot bondgenote van de sociaaldemocraten, die zij zegt te bestrijden'.⁵¹ Hierdoor werd het zeggen en doen van socialisten ook buiten 'zeer engen kring' bekend. Bovendien deed dit afbreuk aan het rechtsbesef van de bevolking doordat 'men bij het volk de gevaarlijke dwaling aan [kweekt], dat dit strafbare geoorloofd is'.⁵²

Ondanks dat de regering haar medewerking verleende aan de organisatie van de kiesrecht-demonstratie, werd deze door het establishment vol achterdocht tegemoet gezien. Door de voorstanders van algemeen stemrecht daarentegen vol verwachting. 'Wanneer de demonstratie voor algemeen stemrecht even goed van stapel loopt als zij wordt voorbereid', berichtte *Recht voor Allen*, 'dan is de zaak daarmee een grote stap voorwaarts gebracht'.⁵³

⁵¹ *De Tijd*, 14-9-1885.

⁵² *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage*, 30-10-1885.

⁵³ *Recht voor Allen*, 13-8-1885.

De betoging: optocht, toespraken en motie

‘De door sommigen zoo geduchte en door allen veelbesproken twintigste september is achter den rug; en geen straatsteen is in Den Haag verplaatst, geen glasruit gebroken, geen zweem van wanorde is te ontdekken geweest.’⁵⁴ Zo begon het artikel over de kiesrechtbetoging in *Het Vaderland*. De betoging was ondanks alle zorgen vooraf, zonder problemen verlopen. Zelfs het conservatieve *Dagblad* kon niet anders dan melden dat deze zondag ‘kalm en rustig voorbijgegaan’ was.⁵⁵

De aankomst van de betogers in Den Haag en de optocht door de stad kenmerkten zich door hun gedisciplineerde karakter. Al vanaf 8 uur ’s morgens kwamen op 20 september 1885 ‘afgevaardigden uit het heele land tezamen om vreedzaam maar indrukwekkend te demonstrenen’.⁵⁶ De stemming was er volgens *Het Vaderland* ‘niet buitengewoon levendig’, zelfs niet toen om 11 uur een extra trein uit Rotterdam met 600 afgevaardigden arriveerde.⁵⁷ Op de stations werden de demonstranten opgewacht door leden van de regelingscommissie, herkenbaar aan een rood-wit-blauwe kokarde met een rood-wit lint. De socialistische demonstranten, enkele met dreigende phrygische muts, droegen rode vaandels, maar ook de niet-socialistische afdelingen waren herkenbaar aan hun eigen schilden en banieren.⁵⁸ Bovendien droegen zowel socialisten als niet-socialisten spandoeken met teksten als ‘Deze betoging is wettig (Heemskerk)’ en ‘Het algemeen stemrecht is de grondslag van den staat’.⁵⁹

Vanaf de stations liepen de afgevaardigden van de bijna honderd (deel-)verenigingen naar het Buitenhof. Hier werden zij door de organisatie en de politie in rijen van 4 tot 5 personen in een van tevoren bepaalde volgorde opgesteld. Ook nu heerste er een ontspannen sfeer. De aanwijzingen van de politie werden nauwgezet opgevolgd en zelfs de politie gedroeg zich keurig deze dag – hoewel ‘zij dit zo dikwijls verzuimt’.⁶⁰

De organisatoren kwamen ondertussen bijeen in ‘Walhalla’, waar vanuit zij gezamenlijk naar het Binnenhof liepen. Om 12 uur begon de optocht door de stad, waarvan de organisatoren de voorhoede vormden. Vanaf het Buitenhof leidden zij de betogers via Buitenhof, Gevangenpoort, Kneuterdijk, Parkstraat, Alexanderstraat, Javastraat, Koninginnegracht, Prinsessengracht en de Zwarte weg naar het Gebouw van Kunsten en Wetenschappen.⁶¹

De optocht in Den Haag was net als de plaatselijke optochten de dagen daarvoor zeer ordelijk verlopen. Alle optochten voldeden aan wat Charles Tilly

54 *Het Vaderland*, 22-9-1885.

55 *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage*, 22-9-1885.

56 *Recht voor Allen*, 23-9-1885.

57 *Het Vaderland*, 22-9-1885.

58 Furnée, ‘De toegang tot het Binnenhof’, 183; Charité, *De Sociaaldemocratische Bond*, 87; *Orgaan van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht*, 19-9-1885.

59 *Recht voor Allen*, 23-9-1885.

60 *Ibidem*.

61 *Ibidem*.

heeft betiteld als ‘public representation of WUNC: worthiness, unity, numbers and commitment’.⁶² Door georganiseerd, vreedzaam en in stilte te demonstren toonden de betogers hun waardigheid, door het dragen van bannieren hun eenheid in de strijd. Daarnaast gaf het feit dat mensen vanuit het hele land massaal naar Den Haag gekomen waren blijk van het grote aantal, toegewijde voorstanders van algemeen kiesrecht. Deze aspecten van de optochten wijzen erop dat het socialisme op weg was een sociale beweging te worden en bereid was burgerlijke elementen in haar repertoire op te nemen. Anderzijds waren echter ook de onburgerlijke elementen, zoals de phrygische mutsen en socialistische spandoeken, niet over het hoofd te zien.

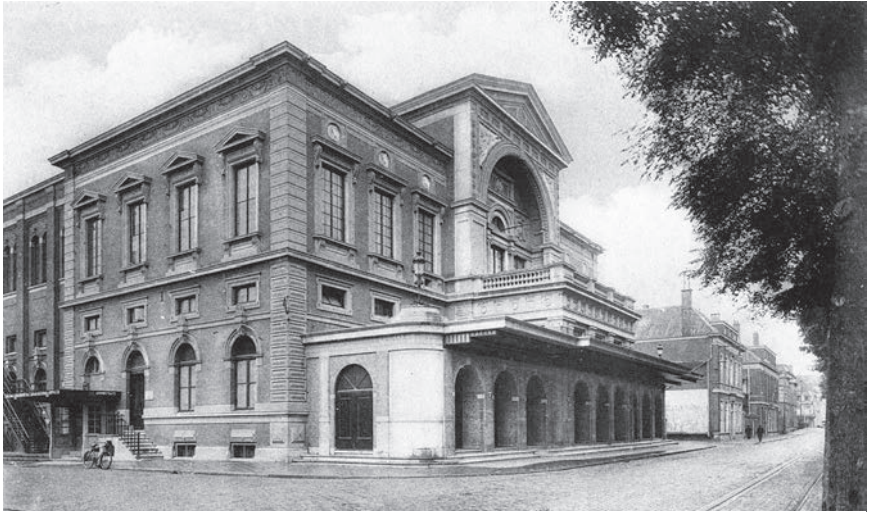
Ondanks deze uiterlijke onburgerlijke aspecten overheerste ook bij aankomst in het Gebouw van Kunsten en Wetenschappen discipline en orde. De betogers gingen rustig naar binnen en ‘bedaard en netjes nam elkeen zijn plaats in’. Degenen die de socialistische Marseillaise aanhieven hielden hier op verzoek van de politie mee op. Slechts de helft van de meer dan 1500 demonstranten paste in de zaal, waardoor ongeveer 800 personen in de tuin moesten plaatsnemen. Hier werd de vergadering voorgezeten door Fortuyn (namens de SDB) en Bernardus Heldt (namens het ANVV). De officiële vergadering binnen werd geopend door de voorzitter van de NBAKS, Gebing. Hij sprak de hoop uit dat de betoging zou helpen de ‘rechtvaardige en billijke eischen van het volk ingewilligd te zien’. De betoging van het jaar daarvoor en de daaruit voortgekomen motie waren onvoldoende beantwoord door de regering. Daardoor was het aantal betogers dit jaar zo groot en waren er vanuit zowel binnen- als buitenland steunbetuigingen binnengekomen – men eiste verandering.⁶³

Op de introductie door Gebing volgden vier toespraken. Over deze toespraken schreef *Recht voor Allen* dat elk van de sprekers sprak ‘op zijn wijze, maar allen wilden hetzelfde middel [namelijk] algemeen stemrecht om tot beterschap te geraken’. Zij spraken ‘uit het hart, tot het hart’ en vonden veel bijval bij het publiek.⁶⁴ Inderdaad verschilden de toespraken onderling sterk qua stijl. De eerste spreker, de heer Postma uit Leeuwarden namens het ANVV, haalde in zijn toespraak veel burgerlijke waarden aan. Hij vergeleek de betoging met de Bijbeltekst ‘ende zij waren eendrachtig bijeen en de Heilige Geest kwam over hen’. Deze Bijbeltekst gold opnieuw, nu hij de demonstranten bijeen zag. Over de regering sprak hij niet enkel negatief – noch hij, noch de demonstranten waren blind voor wat de regering gedaan had voor het gewone volk. Daarentegen was hij ervan overtuigd dat ze meer hadden moeten doen: het algemeen stemrecht invoeren. De demonstranten wisten dat algemeen stemrecht niet ‘in eens een einde zal maken aan den bedrukten toestand der arbeiders, maar het is een middel om hen te ontwikkelen, vrij te maken en te verheffen’. Na de vele afwijzingen had het ‘volk begrepen, dat het zichzelf helpen moet, om te trachten een betere toestand in het leven te roepen’. De geestdrift was nu gewekt en via de

62 Tilly, *Social movements*, 3-4, 38-64.

63 Vliegen, *Dageraad der volksbevrijding*, 164-165.

64 *Recht voor Allen*, 23-9-1885.

Afb. 2 Zwarteweg Den Haag, Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen (foto 1930).

ordelijke, wettelijke weg en door het afwijzen van revolutie zou het volk zijn doel kunnen bereiken. Hierna volgde er echter een waarschuwing aan de regering, gefundeerd met een verwijzing naar de geschiedenis van de Oranjerfamilie. Want was de regering doof voor de geestdrift van het volk, dan kon zij uit de geschiedenis leren wat haar te wachten stond. Zei Willem van Oranje niet tegen Margaretha van Parma over de Beeldenstorm, dat ‘deze vreeselijke gebeurtenissen niet [zouden] hebben plaatsgehad, indien aan alle billijke eischen des volks ware gehoor gegeven?’ Postma sloot zijn betoog af met de woorden ‘Leve het algemeen stemrecht!’, die veel bijval kregen vanuit de zaal.⁶⁵

In het ‘Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland’ staat dat enkele opstandige passages uit Postma’s toespraak grote opschudding veroorzaakt hebben bij de burgerij.⁶⁶ Toch was Postma’s toespraak zeer gematigd in vergelijking met die van de tweede spreker, de hierboven aangehaalde Van der Stadt, wiens stijl zeer revolutionair van aard was. Hij keerde zich tegen de regering met zijn verklaring dat de Staten-Generaal, of de Staten-Kapitaal, geen volksvertegenwoordiging, maar een tirannie was.⁶⁷ Het contrast was opnieuw groot toen de derde spreker naar voren trad. C.J. van Raay was volgens Vliegen een logisch redenaar en een der beste propagandisten. Hij maakte gebruik van een meer ‘burgerlijke stijl’ en bouwde zijn betoog op met feiten en wist zo de aanwezigen voor zich te winnen. De manier waarop de organisatie van de kiesrecht-demonstratie door het establishment was tegengewerkt bewees volgens Van Raay ‘dat men ons als vijanden van het

65 Vliegen, *Dageraad der volksbevrijding*, 165-167.

66 Postma, Thomas, op: iisg.nl/bwsa (28-10-2011)

67 Deze benaming voor de Staten-Generaal werd ook in *Recht voor Allen* vaak gebruikt.

volk beschouwt'. Maar de betogers waren juist de vertegenwoordigers van het Nederlandse volk. Er was geen sprake meer van één Nederlandse natie, slechts van 'twee partijen, die van de regeerders en die van de geregeerden'. Algemeen stemrecht was een natuurrecht. Als de regering het volk bleef negeren, was er daarom voor dat volk geen andere mogelijkheid dan een volksparlement op te richten dat naast het bestaande bezitterparlement plaats zou nemen.⁶⁸

De laatste spreker was Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Zijn korte betoog bevatte veel revolutionaire elementen, maar zoals bij al zijn openbare toespraken, koos Nieuwenhuis zijn woorden zorgvuldig om strafvervolgung te ontlopen.⁶⁹ 'De beurs [van het volk] is leeg, en de slapende leeuw begint te ontwaken, en te beseffen dat dit langer dulden, gelijk staat aan zelfmoord'. De regering steunde, net als haar bondgenoten de kerk en de pers, niet op het volk. Wanneer men niet voor argumenten wilde zwichten, dan 'moeten wij maar met dreigementen beginnen'. Dat hielp bij Willem II in 1848, en zal ook nu baten. 'Liever strijdend vallen, dan geen recht voor allen, vaststaand bij de wet'.⁷⁰

Net zoals de toespraak van Van der Stadt bevatte de toespraak van Nieuwenhuis veel onburgerlijke elementen, elementen die tegenwoordig als populistisch betiteld zouden worden. Er werd gesproken over revolutie, de rechten van het Nederlandse volk en harde kritiek geleverd op de regerende elite. Naast de dreigementen werd door alle vier de sprekers echter ook aandacht besteed aan die aspecten die ook onder de 'burgerbevolking' van belang geacht werden. De verwijzingen naar de Opstandgeschiedenis en Bijbelteksten en de wens algemeen kiesrecht te bereiken via wettelijke wegen, laat duidelijk een burgerlijke tendens binnen de kiesrechtbeweging zien.

Hetzelfde geldt niet voor de motie die na de toespraken door Gebing werd voorgelezen. In de motie werd geëist dat 'ten spoedigste het algemeen kiesrecht, bij de Grondwet gewaarborgd' zou worden verleend en gesteld 'dat een langer negeren van dezen volkseisch een misdaad is te noemen, en de mogelijke gevolgen eener langere miskennis alleen terugkaatst op hen die den ernst der tijden vergetende, op onverantwoordelijke wijze de noodzakelijkste hervormingen tegenhouden'. Het woordgebruik en de retoriek in de motie zorgden voor de dreigende stemming. Door vrijwel alle historici is deze benadrukt als bewijs voor het vaste geloof van socialisten in de macht van het geweld.⁷¹ Ook Vliegen schreef dat de motie 'niets minder te kennen [gaf] dan dat de vreedzame strijd voor algemeen kiesrecht met deze demonstratie ophoudt' en dat de 'beweging op revolutionaire wegen zal treden'.⁷²

Daarbij moet echter de kanttekening gemaakt worden dat een motie op zich-

68 Vliegen, *Dageraad der volksbevrijding*, 171-174.

69 Charité, *De Sociaaldemocratische Bond*, 20.

70 Ibidem, 174-176.

71 Tijdgenoten als Vliegen, maar ook historici uit de twintigste eeuw zoals Taal (G. Taal, *Liberalen en radicalen in Nederland, 1872-1901* (Den Haag 1980) 85) en Verberne (L.G.J. Verberne, *De Nederlandsche arbeidersbeweging in de negentiende eeuw* (Amsterdam 1940) 111-113) schetsen een gespannen sfeer.

72 Vliegen, *Dageraad der Volksbevrijding*, 177.

zelf niet revolutionair is. Net als tegenwoordig werden moties in 1885 voornamelijk in de politiek gebruikt. Door er al in 1883 voor te kiezen hun verzoeken met betrekking tot het algemeen stemrecht als motie aan de regering aan te bieden, pasten de betogers zich aan de bestaande politieke regels aan.

Nadat de motie voorgelezen was, werd deze ‘met slechts zéér enkele stemmen tegen’ aangenomen.⁷³ Vanuit de zaal werd voorgesteld direct een nieuwe optocht te vormen om de motie naar het Binnenhof te brengen. Het antirevolutionaire elan bij de organisatoren bleek opnieuw toen zij niet met dit voorstel instemde. Het voorstel was onwettig en daarmee in strijd met het zo burgerlijke en parlementaire karakter van de betoging. Bovendien zou er op zondag niemand aanwezig zijn om de motie te kunnen aanbieden.⁷⁴ De bijeenkomst werd afgesloten en de demonstranten gingen rustig uiteen. De meeste afgevaardigden gingen terug naar huis – uitgeleide gedaan door Haagse voorstanders van algemeen stemrecht, uitgejoeld door de tegenstanders.⁷⁵

Ruim tweehonderd afgevaardigden bleven echter in Den Haag om de volgende dag bijeen te komen in ‘Walhalla’. Daar vanuit vertrokken zes vertegenwoordigers, Gebing en Helsdingen (NBAKS), Heldt en Weelink (ANWV) en Van Asdonk en De Jong (SDB), naar het ministerie van Binnenlandse Zaken om Heemskerk de motie te overhandigen. Ook hierbij hielden de betogers zich aan de gemaakte afspraken. De afgevaardigden volgden de vertegenwoordigers, maar bleven omdat zij geen stoet mochten vormen op gepaste afstand wachten. Bij het in ontvangst nemen van de motie toonde Heemskerk zich heel vriendelijk, maar maakte desondanks op twee punten bezwaar. Ten eerste had men het recht niet om in de motie te spreken van de ‘nationale vergadering’, omdat dit herinnerde aan revoluties in het verleden. Ten tweede zou algemeen kiesrecht in de huidige economische toestand geen verbetering brengen. Heldt verdedigde de betogers op beide punten. Het was een nationale vergadering, omdat de vergadering geen internationaal karakter had, maar het juist een nationale zaak betrof. Bovendien verwachtten de socialisten wel degelijk economische verbetering van het algemeen stemrecht als middel om behoorlijke arbeidswetgeving voort te brengen.⁷⁶

Met het indienen van de motie kwam de kiesrechtbetoging ten einde. Enkele dagen later werd in zowel de Eerste als de Tweede Kamer ‘eene motie van eene zich noemende nationale volksvergadering, gehouden op den 20 Sept. 1885 te ’s-Gravenhage’ voorgelezen en ‘aangenomen ter kennisgeving’ zonder dat er verdere maatregelen genomen werden. Volgens *Recht voor Allen* sprongen de Kamerleden hiermee veel te lichtzinnig met de motie om. ‘Nu denken de heeren er al vanaf te zijn voor een jaar of langer. Zij zijn gewaarschuwd en dus zij moeten niet schrikken, als zij verrast worden op minder aangename wijze.’⁷⁷

73 *Recht voor Allen*, 23-9-1885.

74 Furnée, ‘De toegang tot het Binnenhof’, 183.

75 *Ibidem*; *Het Vaderland*, 22-9-1885; Vliegen, *Dageraad der volksbevrijding*, 157-179, 462-466.

76 *Het Vaderland*, 22-9-1885; *Recht voor Allen*, 23-9-1885; Vliegen, *Dageraad der volksbevrijding*, 157-179, 462-466.

77 *Recht voor Allen*, 5-10-1885.

Het zeer vreedzame verloop van de demonstratie kan hebben bijgedragen aan het feit dat de conservatieve, confessionele en liberale kranten na 20 september 1885 maar weinig aandacht aan de kiesrechtbetoging besteed hebben.⁷⁸ Deden zij dat wel, dan benadrukten zij haar mislukken en veroordeelden zij haar socialistische karakter. *Recht voor Allen* reageerde hierop door te schrijven dat op deze manier wel meer demonstraties mochten mislukken.⁷⁹ Bovendien waren de socialisten trots op de stempel die zij op de demonstratie hadden kunnen drukken. Voor hen was de demonstratie een groot succes geweest.⁸⁰

De kritiek in de niet-socialistische kranten concentreerde zich op drie hoofdpunten: ongeregeld- en gewelddadigheden, de geringe steun onder de bevolking en het openbare karakter. Elk van deze kritiekpunten kon echter door de organisatoren worden weerlegd.

Ongeregeld- en gewelddadigheden waren er niet geweest, de betoging was zeer ordelijk verlopen. Bovendien waren het überhaupt niet de socialisten die geweld pleegden, maar die 'geweld door machtshebbers ondervonden'. Ook in de toekomst zou het niet de socialist, maar de regering zijn die de middelen van de strijd bepaalde. 'De strijd zal bitter zijn, te meer omdat de overheid door een stelselmatig weigeren [van de volkseisen] alles gedaan heeft om de hartstochten aan te blazen en wrok te verwekken'.⁸¹

Het tweede verwijt was dat het grootste deel van de demonstranten nog minderjarig was en bij hen allen sprake was van een gebrek aan geestdrift of zelfs van vermoeidheid.⁸² Het feit dat de dag 'kalm en rustig voorbijgegaan' was, was volgens het *Dagblad* vooral te danken aan de 'passieve houding der niet-demonstrerende mensen'.⁸³ *De Standaard* schreef niet verbaasd te zijn dat het aantal deelnemers minder dan de aangekondigde 5000 man was, want 'overdrijving zijn we van deze borgers gewend'.⁸⁴ *Recht voor Allen* verwierp deze kritiek en zag de demonstratie juist als het bewijs van de grote aanhang van het socialisme onder de bevolking. Een ontzaglijke mensenmassa was de stoet vooraf gegaan en duizenden hadden zich langs de weg geschaard. Deze mensenmassa 'gaf ondubbelzinnig blijk van sympathie, zoodat alle praatjes, als zou men vijandig zijn tegenover de socialisten niet waar zijn'. De enkele tekenen van vijandigheid en ongeregelde heden werden door het establishment zo groot mogelijk uitgemeten, om te verhullen dat de arbeidersbeweging socialistisch was.⁸⁵

78 De geringe berichtgeving met betrekking tot de betoging en de arrestaties die daarna plaatsvonden, kan ook het gevolg zijn van een inkapselingsstrategie door het establishment. De betrouwbaarheid van de artikelen neemt hiermee af.

79 *Recht voor Allen*, 23-9-1885.

80 Jaarverslagen van de Sociaal Democratische Bond (1885), Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Archief Sociaal Democratische Bond, inv.nr. 4.

81 *Recht voor Allen*, 12-9-1885.

82 *De Tijd*, 21-9-1885.

83 *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage*, 22-9-1885.

84 *De Standaard*, 21-9-1885.

85 *Recht voor Allen*, 23-9-1885.

Een laatste punt van kritiek richtte zich op de onburgerlijke stijl van de socialisten, die meenden ‘de straat tot tribune te moeten maken’.⁸⁶ Maar, verdedigde *Recht voor Allen* zich, vanuit protestantse hoek was dit verwijt niet helemaal terecht. *De Standaard* had immers toegegeven dat straatvertoon op zichzelf een noodzakelijk kwaad kon worden. De christenen deden dit toen hen onrecht werd aangedaan, dus was het nu ook de socialisten toegestaan.⁸⁷ En politiek op straat bleek succesvol. Hoewel de kiesrechtdemonstratie vanuit het establishment werd verguist, leek haar succes onomkeerbaar.

Wat nu: een volksparlement?

De kiesrechtdemonstratie was gedisciplineerd en rustig verlopen. Maar de revolutionaire dreiging die op de demonstratie volgde zorgde samen met andere socialistische onrusten⁸⁸ vanaf eind 1885 voor een harder en doeltreffender optreden door overheid en politie tegen het socialisme. Na de kiesrechtdemonstratie werden veel betogers ontslagen wegens ‘socialistische praktijken’ of enkel vanwege hun vermeende deelname. Enkele van hen werden zelfs door de politie gearresteerd.⁸⁹ Van Raay werd eind 1885 vervolgd wegens belediging van het establishment in het door hem geschreven Stemrechtlied waarin hij de Eerste Kamerleden ‘woekeraars, dieven eerste klas’ noemde.⁹⁰ Een ander voorbeeld van het nieuwe elan bij het establishment was dat Domela Nieuwenhuis, al sinds 1881 in de gaten gehouden door de politie, in april 1886 voor het eerst werd vervolgd.⁹¹

Ook op het gebied van preventie werd door het establishment na 1885 een hardere lijn gevolgd.⁹² In oktober 1885 verzocht Heemskerk – volgens *Recht voor Allen* gedreven door angst⁹³ – burgemeesters om optochten alleen plaats te laten vinden met de door hen persoonlijk verleende toestemming en op voorwaarde dat rode vlaggen en socialistische leuzen achterwegen gelaten zouden worden.⁹⁴ Ook wilde de minister strengere eisen stellen aan vergaderingen in de open lucht. Deze repressieve en preventieve maatregelen bleken doeltreffend en hebben bijgedragen aan de achteruitgang van de SDB.⁹⁵

86 *De Tijd*, 21-9-1885.

87 *Recht voor Allen*, 19-9-1885.

88 Met name het Proces tegen Van Ommeren en het uiteendrijven van een socialistische bijeenkomst in Café Zincken (25 november 1885). Charité, *De Sociaaldemocratische Bond*, 61-62, 89-91.

89 In de dagbladen was er, met uitzondering van *Recht voor Allen*, maar weinig aandacht voor de arrestatie van Van Raay en andere socialisten.

90 *Recht voor Allen*, 20-10-1885; *Recht voor Allen*, 21-11-1885.

91 Charité, *De Sociaaldemocratische Bond*, 104.

92 Ibidem, 39, 73.

93 *Recht voor Allen*, 19-9-1885.

94 Veel commissarissen wezen dit af door te verwijzen naar de plaatselijke autonomie. Charité, *De Sociaaldemocratische Bond*, 82, 94.

95 Ibidem, 153-156.

De belangrijkste oorzaak voor het verlies van de socialisten was echter de besluiteloosheid waar zij na de kiesrechtbetoging mee te kampen hadden. De demonstratie was 'groter en indrukwekkender dan de latere [demonstraties]' geweest, maar met de betoging alleen was het doel nog niet bereikt. Beloftes maken schuld en de betogers moesten zich buigen over de vraag of een volksparlement wenselijk was.⁹⁶

De titel van het hoofdartikel van de novembereditie van het *Orgaan* gaf de onzekerheid onder de betogers goed weer – 'Wat nu?'.⁹⁷ In de motie hadden de betogers verklaard niet meer te zullen vragen wanneer de regering hun verzoek afwees. Een nieuwe demonstratie was daarmee uitgesloten.⁹⁸ Maar moest er dan ook daadwerkelijk een volksparlement worden opgericht? In het artikel 'Een arbeidersparlement' besprak Domela Nieuwenhuis deze vraag. Er kon nu worden overgegaan tot een arbeidersparlement dat naast de censuskamer zitting zou nemen om wetten te maken en besluiten te nemen. Maar het probleem zat in de uitvoering. Algemene verkiezingen waren vooralsnog onmogelijk door het hele land te organiseren, zowel vanwege de kosten als vanwege de gebrekkige socialistische aanhang in sommige streken. Daarnaast moest men zich goed bewust zijn van de gevolgen van een arbeidersparlement. De regering zou dit niet toestaan en de vergadering met geweld binnendringen. 'Een arbeidersparlement ... dat is revolutie', en hoewel Nieuwenhuis daar niet op tegen was, zag hij het vooralsnog als onuitvoerbaar.⁹⁹

Voor sommigen was de revolutie wel de logische volgende stap. In het artikel 'De laatste waarschuwing' werd de vergelijking gemaakt tussen Frankrijk in 1848 en Nederland. 'Het Franse volk... kwam toch en vroeg niet meer, maar nam in enkele dagen wat men niet wilde geven (...) het algemeen stemrecht en ... de Republiek. Het Nederlandse volk ... kwam ook, maar vroeg nog, echter voor het laatst, ja voor het laatst'. De regering zou haar lessen uit Frankrijk moeten trekken en wijs worden. Anders kwam de revolutie.¹⁰⁰

De meerderheid ging de volksvergadering en de revolutie echter te ver. In plaats daarvan stelde Domela Nieuwenhuis voor door te gaan met krachtige en algemene propaganda. De NBAKS zou 'eene ontzagwekkende zedelijke macht in den staat' moeten gaan vormen.¹⁰¹ Bovendien moest een volkspetitionnement op touw gezet worden, 'waardoor men ziet hoe onze beweging inderdaad wortelt in het volk'.¹⁰²

Maar veel socialisten konden zich niet vinden in het idee van een volkspetitionnement. Zoals Van Raay schreef: 'men heeft bedreigd, en moet daar nu ook naar handelen, op straffe van als kwajongens te worden uitgelachen en de goede meening te verliezen van degenen die achter ons staan'. Er moest dus gehan-

96 F. Domela Nieuwenhuis, *Van christen tot anarchist. Gedenkschriften* (Amsterdam 1921) 120.

97 *Orgaan van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht*, 11-1885.

98 *Orgaan van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht*, 10-1885.

99 *Recht voor Allen*, 24-10-1885.

100 *Recht voor Allen*, 26-9-1885.

101 *Orgaan van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht*, 12-1885.

102 *Recht voor Allen*, 24-10-1885.

deld worden – en niet gevraagd zoals in het geval van een petitionnement wel zou gebeuren. Een petitionnement kende nog meer nadelen. Zo leerde men uit de geschiedenis dat werklieden weinig op hadden met het ondertekenen van lijsten. Ook zouden de socialisten door een petitionnement te kennen geven de regering als wettig te beschouwen, haar de mogelijkheid geven het verzoek te weigeren en bovendien door lijsten laten weten wie aan de beweging deelnamen. ‘Petitionneer niet!’, eindigde Van Raay daarom zijn betoog.¹⁰³

De redactie van *Recht voor Allen* was een andere mening toegedaan. Op 7 november verklaarde zij dat een volkspetitionnement niet een vraag aan de regering zou zijn, maar het middel om de gelederen te tellen. Het establishment beweerde dat velen die bij de kiesrecht-demonstratie als ‘voorstanders’ geteld werden, in feite slechts nieuwsgierigen waren. Het aantal daadwerkelijke voorstanders met een petitionnement geteld, zou ‘het bewijs [zijn] dat het volk zijn rechten leert kennen, en zich van zijn rechten bewust wordt’.¹⁰⁴

De maandenlange discussie werd afgesloten door het besluit van de jaarlijkse vergadering van de NBAKS op 29 november. Omdat nog niet het gehele volk de waarde van een volksparlement inzag, was de tijd daar nog niet rijp voor. De kiesrechtbeweging moest voortgaan op de ingeslagen weg en door krachtige propaganda haar aanhang doen groeien.¹⁰⁵

Deze nieuw ingeslagen weg deed echter noch de socialisten, noch de voorstanders van algemeen kiesrecht veel goeds. Binnen de NBAKS verslechterden de onderlinge verhoudingen, waarbij het geloof in de revolutie terrein won ten opzichte van dat in algemeen kiesrecht. Het dieptepunt werd bereikt nadat Heldt, die verklaarde bedeeden te willen uitsluiten voor stemrecht, als lid van de Bond geroyeerd werd. En zo kwam het dat – in de woorden van Vliegen – ‘tweedracht [datgene] sloopte wat nog overbleef en van de bloeiende kiesrechtbeweging was binnen een jaar maar bitter weinig meer over’. De rol van de NBAKS was uitgespeeld.¹⁰⁶

Ook de socialisten verging het slecht. De gematigde socialisten waren de drijvende kracht geweest achter de gedisciplineerde demonstratie, maar met de revolutionaire motie van 20 september 1885 werden zij buiten spel gezet.¹⁰⁷ Er kwam binnen het socialisme een einde aan de burgerlijke en gedisciplineerde houding. Een ‘nieuw type socialist’, gebruik makend van provocatief en fysiek gewelddadig optreden, nam de beweging over en maakte geweld tot de nieuwe norm. Dit revolutionaire socialisme zou zich in tweede helft van de jaren 1880 vooral richten op de werkloosheid.¹⁰⁸ De dreiging van september 1885 leefde daarin voort. Zoals *Recht voor Allen* op 2 december 1885 schreef: ‘de

103 *Recht voor Allen*, 31-10-1885.

104 *Recht voor Allen*, 6-9-1885; *Orgaan van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht*, 11-1885.

105 Bymholt, *Geschiedenis der arbeidersbeweging in Nederland*, 265.

106 Vliegen, *Dageraad der volksbevrijding*, 193; De Wolff, *En toch ...!*, 72; De Rooy, *Een revolutie die voorbij ging*, 36-38; *Orgaan van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht*, 12-1885; *Recht voor Allen*, 23-12-1885.

107 Charité, *De Sociaaldemocratische Bond*, 25, 131.

108 Bos, *Waarachtige volksvrienden*, 196-202, 352; *Recht voor Allen*, 31-10-1885.

ware bron van revolutie is de ellende onder het volk. De ellende en de honger moeten weggenomen worden, zo niet, dan is het bloed voor de rekening van de regering'.¹⁰⁹

Conclusie

In 1887 vond een herziening van de kieswet plaats. Deze uitbreiding van het aantal stemgerechtigden was echter niet het gevolg van de kiesrecht-demonstratie van 20 september 1885. Het doel waarvoor de betogers gestreden hadden werd niet bereikt en bovendien zetten de voorstanders van algemeen kiesrecht zichzelf buiten spel door een volksparlement te eisen voordat ze daar zelf klaar voor waren. Mede hierdoor wordt de kiesrechtbetoging achteraf als een mislukking en het beginpunt van een revolutionaire periode gezien. Ze wordt negatief beoordeeld ten gevolge van haar revolutionaire, onfatsoenlijke en onburgerlijke karakter.

In dit artikel heb ik echter laten zien dat er in de organisatie, het verloop en de nasleep van de kiesrecht-demonstratie van 1885 ook burgerlijke en gedisciplineerde elementen aan te tonen zijn. Bij de organisatie van de kiesrechtbetoging werd er nauw samengewerkt tussen de betogers en het establishment om een wettelijke en ordelijke demonstratie op touw te zetten. Zowel betogers als politie hielden zich aan de gemaakte afspraken, waardoor de demonstratie rustig en gedisciplineerd kon verlopen. Vooral de optocht zelf, die in stilte plaatsvond, bevatte maar weinig 'onburgerlijke elementen'. Ook met het indienen van een motie schikten de socialisten zich naar de parlementaire regels.

Door de wantrouwende houding van de regering en de boodschap die er van de motie uitging, bereikten de demonstranten hun doelen niet. De meeste betogers waren niet tot revolutie bereid of zagen dat dit naar omstandigheden onuitvoerbaar was. Ze gingen door op de ingeslagen weg en zowel het establishment als de socialisten verhardden in de strijd.

In de analyse van de kiesrechtbetoging komt een duidelijk verschil tussen de retoriek en het daadwerkelijke gedrag van de socialisten naar voren. De middelen die de voorstanders van algemeen kiesrecht aanwenden, de gedisciplineerde betoging en ingediende motie, pasten binnen een burgerlijk, parlementair kader. De kiesrechtbeweging presenteerde zich in september 1885 als een sociale beweging die haar waardigheid, eenheid, aantal en toewijding toonde door gebruik te maken van indirecte, collectieve actie. De retoriek in de toespraken en in de motie daarentegen was duidelijk revolutionair en het is dit revolutionaire aspect van de kiesrecht-demonstratie dat vooral aandacht gekregen heeft. Om de betogers in een kwaad daglicht te stellen was de berichtgeving door contemporaine kranten selectief: zij benadrukte het revolutionaire element in het doen en laten van socialisten. Historici die deze kranten als belangrijkste primaire

bron gebruikten in hun onderzoek naar de vroege socialisten, hebben deze selectieve visie vaak onkritisch overgenomen. Een zorgvuldige analyse van de kranten laat echter zien dat de socialisten in de betoging voor algemeen kiesrecht van 20 september 1885 al gedisciplineerd en burgerlijk gedrag vertoonden. Het oude beeld van onburgerlijke socialisten dient te worden bijgesteld.

Jolijn Groothuizen, Universiteit Leiden, j.c.groothuizen@umail.leidenuniv.nl